

Ντιούι: Δημοκρατία και Εκπαίδευση

Τζων Ντιούι [John Dewey]: *Δημοκρατία και Εκπαίδευση. Μια εισαγωγή στη φιλοσοφία της εκπαίδευσης* (εισαγωγή-μετάφραση Φώτης Τερζάκης). Αθήνα: Ηριδανός, 2016, 571 σ., € 31,80.

Κρίνει ο Δημήτρης Αλεξάκης (Πανεπιστήμιο Κρήτης)
dimitrisalexakis@hotmail.com

Η φιλοσοφική σκέψη του Τζων Ντιούι είναι εν πολλοίς άγνωστη στην Ελλάδα. Τα βασικά κείμενα που συγκροτούν την πειραματική γνωσιοθεωρία, τη δημοκρατική θεωρία και τη νατουραλιστική μεταφυσική του Ντιούι δεν έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά. Αντίθετα, έχει υπάρξει σημαντικό ενδιαφέρον για την ντιουιανή παιδαγωγική σκέψη, το οποίο έχει οδηγήσει από νωρίς σε μεταφράσεις των έργων του.¹ Το αποτέλεσμα είναι αφενός να μην έχει αναπτυχθεί στη χώρα μας ένας ουσιαστικός φιλοσοφικός διάλογος γύρω από το ρεύμα του πραγματισμού και αφετέρου η πρόσληψη της ντιουιανής παιδαγωγικής σκέψης να στερείται συχνά οποιουδήποτε φιλοσοφικού βάθους. Σε αυτό το περιβάλλον, η μετάφραση του *Democracy and Education* από τον Φώτη Τερζάκη δεν μπορεί παρά να είναι καλοδεχούμενη.

Το *Δημοκρατία και Εκπαίδευση* είναι ένα από τα πλέον κομβικά έργα του Ντιούι. Γεφυρώνει με τον καλύτερο τρόπο τις φιλοσοφικές και τις παιδαγωγικές πτυχές του έργου του. Μάλιστα, ο ίδιος το θεωρούσε για χρόνια την καλύτερη σύνοψη της σκέψης του. Στόχος του έργου είναι η εξέταση των απαραίτητων αλλαγών, ώστε να οικοδομηθεί μια δημοκρατική εκπαίδευση και το ειδικό κοινωνικό περιβάλλον του σχολείου να καταστεί ικανό να καλλιεργήσει τη δημοκρατική συνείδηση των μαθητών. Εξαιτίας του ολιστικού χαρακτήρα της σκέψης του ο Ντιούι είναι αναγκασμένος να καταπιαστεί με μια σειρά από γνωσιοθεωρητικά, κοινωνικοπολιτικά και ηθικά φιλοσοφικά ζητήματα προκειμένου να εξετάσει τη σχέση δημοκρατίας και εκπαίδευσης. Όπως αναφέρει ο ίδιος στον πρόλογο, «η φιλοσοφία που καταγράφεται εδώ συνδέει την διεύρυνση της δημοκρατίας με την

¹ Ήδη στη διάρκεια του μεσοπολέμου γίνονται οι πρώτες μεταφράσεις παιδαγωγικών έργων του Ντιούι. Βλ. J. Dewey, *Το σχολείο και το παιδί* (μτφ. Κ. Σωτηρίου· Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία Αθηνά 1926) και *Τα σχολεία εργασίας* (μτφ. Μ. Μιχαηλίδης· Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία Αθηνά χχ). Οι συγκεκριμένες μεταφράσεις έχουν σήμερα περισσότερο ιστορικό ενδιαφέρον. Μεταπολιτευτικά συνεχίστηκαν οι μεταφράσεις παιδαγωγικών κειμένων. Βλ. J. Dewey, *Εμπειρία και εκπαίδευση* (μτφ. Λ. Πολενάκης· Αθήνα: Γλάρος 1980) και *Το Σχολείο που μ' αρέσει* (μτφ. Μ. Μιχαλοπούλου· Αθήνα: Γλάρος 1982).

ανάπτυξη της πειραματικής μεθόδου στις επιστήμες, με τις εξελικτικές ιδέες των βιολογικών επιστημών και με τη βιομηχανική αναδιοργάνωση και ενδιαφέρεται να καταδείξει τις αλλαγές στο υλικό και στη μέθοδο της εκπαίδευσης τις οποίες υποβάλλουν αυτές οι εξελίξεις» (σ. 25).

Το έργο αποτελείται από 26 κεφάλαια κάθε ένα από τα οποία ολοκληρώνεται με μία μικρή σύνοψη. Η ελληνική έκδοση περιλαμβάνει, επίσης, την εισαγωγή του μεταφραστή και τον πρόλογο του συγγραφέα στην πρώτη έκδοση του έργου. Ο Ντιούι δεν επιλέγει να αναπτύξει τις βασικές έννοιες του πειραματισμού –της πραγματιστικής εκδοχής που ανέπτυξε– και στη συνέχεια να τις συνδέσει με την εκπαίδευση. Προτιμάει να καταπιαστεί με συγκεκριμένα εκπαιδευτικά ζητήματα και να χρησιμοποιήσει τις έννοιες αυτές για να τα πραγματευθεί. Ο τρόπος αυτός προσέγγισης του θέματος δεν είναι τυχαίος. Ανταποκρίνεται στην αντίληψη του συγγραφέα για τη σχέση φιλοσοφίας και εκπαίδευσης. Ως προς την εκπαίδευση η φιλοσοφία «δεν είναι μια εξωτερική εφαρμογή προδιαμορφωμένων ιδεών σε ένα σύστημα πρακτικής που έχει κάποια ριζικά διαφορετική αφετηρία και σκοπό: είναι μόνο μία ρητή διατύπωση των προβλημάτων του σχηματισμού ορθών νοητικών και ηθικών έξεων σε ό,τι αφορά τις δυσχέρειες του σύγχρονου κοινωνικού βίου» (σ. 526). Ή, από την αντίθετη πλευρά, «η εκπαίδευση είναι το εργαστήριο στο οποίο οι φιλοσοφικές διακρίσεις γίνονται συγκεκριμένες και δοκιμάζονται» (σ. 524). Η ανάγνωση του *Δημοκρατία και εκπαίδευση* μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε τον φιλόσοφο μέσα στο ίδιο του το εργαστήριο.

Το έργο ξεκινά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της εκπαίδευσης, ο οποίος επιτυγχάνεται μέσα από την έννοια της ανάπτυξης. Ο Ντιούι δανείζεται την έννοια της ανάπτυξης από την εξελικτική βιολογία και την καθιστά βασική έννοια της ηθικής του θεωρίας. Η συνεχής ανάπτυξη –ως διαρκής διαδικασία ανασυγκρότησης του εαυτού και εμπλουτισμού της εμπειρίας– συγκροτεί το ηθικό ιδεώδες της πειραματικής ηθικής. Η εκπαίδευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το ιδεώδες της ανάπτυξης. «Η εκπαιδευτική διαδικασία είναι μια συνεχής αναδιοργάνωση, ανασυγκρότηση, μεταμόρφωση» (σ. 102) και ως τέτοια «είναι ταυτόσημη με την ανάπτυξη· δεν έχει σκοπό άλλο από τον εαυτό της» (σ. 107).

Ο Ντιούι αναγνωρίζει πως μια θεωρία εκπαίδευσης πρέπει να βασίζεται σε μια κοινωνική θεωρία. Η κριτική στην εκπαίδευση και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση γίνεται πάντα από τη σκοπιά ενός συγκεκριμένου κοινωνικού ιδεώδους. Για τον λόγο αυτό, ο προσδιορισμός των σκοπών της εκπαίδευσης προϋποθέτει την ανάπτυξη των βασικών θέσεων του για τη δημοκρατία. Ο Ντιούι υποστηρίζει πως η δημοκρατία δεν αποτελεί ένα αφηρημένο ιδεώδες. Εκλαμβάνει στοιχεία που ενυπάρχουν σε κάθε κοινότητα και τα προβάλλει ως το τελικό τους όριο. Επιπλέον, η δημοκρατία δεν περιορίζεται στην πολιτική σφαίρα. «Μια δημοκρατία είναι κάτι περισσότερο από μία μορφή διακυβέρνησης· είναι πρωτίστως ένας τρόπος του κοινωνικού ζην, μιας από κοινού μεταδιδόμενης εμπειρίας (σ. 158). Η δημοκρατικά οργανωμένη κοινότητα διέπεται από τις αξίες της ελεύθερης επικοινωνίας, της ισότιμης συμμετοχής και της κοινωνικής συνεργασίας των μελών της. Και αυτές οι

αξίες πρέπει να διέπουν και την παιδαγωγική ατμόσφαιρα ενός δημοκρατικού σχολείου, ώστε τα παιδιά να μην προετοιμάζονται απλώς για τη δημοκρατική κοινωνία, αλλά να την βιώνουν καθημερινά αναπτύσσοντας τις κατάλληλες διανοητικές, συναισθηματικές και ηθικές έξεις.

Η έννοια της επικοινωνίας είναι ιδιαίτερος σημαντική για το ντιουσιανό κοινωνικό ιδεώδες της δημοκρατίας. Η επικοινωνία αποτελεί συγκροτητικό στοιχείο της κοινωνίας. «Η κοινωνία όχι μόνο συνεχίζει να υφίσταται *μέσω* της μετάδοσης, *μέσω* της επικοινωνίας, αλλά μπορεί κάλλιστα να ειπωθεί ότι υφίσταται στη μετάδοση, *στην* επικοινωνία» (σ. 32). Και αυτό διότι «διασφαλίζει τη συμμετοχή σε μία κοινή κατανόηση» (σ. 32). Η ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ των μελών της κοινότητας οδηγεί στη διαμόρφωση κοινών αξιών και σκοπών. Μάλιστα, στον βαθμό που το δημοκρατικό ιδεώδες αποτελεί τη μεγέθυνση ορισμένων υπαρκτών τάσεων κάθε κοινωνίας, η έννοια της επικοινωνίας αποτελεί τον πυρήνα αυτού του ιδεώδους.

Επιπλέον, στο *Δημοκρατία και εκπαίδευση* ο Ντιούι χρησιμοποιεί για πρώτη φορά την έννοια της επικοινωνίας για να πραγματευθεί το ζήτημα της κοινωνίας και της δημοκρατίας. Από την άποψη αυτή, το συγκεκριμένο έργο εκφράζει μια κρίσιμη καμπή στην ανάπτυξη της σκέψης του Αμερικάνου φιλοσόφου. Στο *Δημοκρατία και εκπαίδευση* συντελείται μια επικοινωνιακή στροφή, η οποία ολοκληρώνεται στο *magnus opus* του Ντιούι, το *Experience and Nature*.² Στην έννοια της επικοινωνίας ο Ντιούι βρίσκει το ειδοποιό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης. Η επικοινωνία είναι εκείνη η λειτουργία που καθιστά δυνατή τη μετάβαση από τη γυμνή ύπαρξη στα νοηματοδοτημένα αντικείμενα της ανθρώπινης εμπειρίας. Συνδέεται άρρηκτα με το ηθικό ιδεώδες της ανάπτυξης και το δημοκρατικό ιδεώδες. Για τον λόγο αυτό, ο Σλίπερ υποστηρίζει πως η επικοινωνία είναι η μόνη έννοια που θα μπορούσε να ενέχει θέση θεμελίου στο έργο του Ντιούι.³

Σύμφωνα με τον Ντιούι, στη δημοκρατία αντιστοιχεί ένας συγκεκριμένος τύπος ορθολογικότητας: εκείνος των σύγχρονων πειραματικών φυσικών επιστημών. Αν και ιδιαίτερα ανεπτυγμένος στη μελέτη της φύσης, ο πειραματικός αναστοχασμός δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί επαρκώς στην εξέταση των κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων. Από την πλευρά της η δημοκρατική εκπαίδευση οφείλει να καλλιεργεί στα παιδιά τις έξεις της πειραματικής μεθόδου. Για τον λόγο αυτό, στο *Δημοκρατία και Εκπαίδευση* αναλύονται διεξοδικά οι γνωσιοθεωρητικές προϋποθέσεις και αρχές του πειραματισμού. Αναφέρεται η κατανόηση της εμπειρίας ως ενεργειακού συμβάντος και όχι ως γνωσιακού στοιχείου. Αναλύεται η σχέση της εμπειρίας με τον αναστοχασμό και παρουσιάζονται οι διανοητικές αρετές που οφείλει να έχει ο ερευνητής κατά την επίλυση ενός προβλήματος.

² Βλ. G. Biesta, «“Of all affairs, communication is the most wonderful”: The Communicative Turn in Dewey’s “Democracy and education”», στο *John Dewey and Our Educational Prospect: a Critical Engagement with Dewey’s Democracy and Education* (Albany: State University of New York Press, 2006), σ. 23-38.

³ Βλ. R. W. Sleeper, *The Necessity of Pragmatism: John Dewey’s Conception of Philosophy* (Chicago: University of Illinois Press, 1986).

Ο Ντιούι δεν παραλείπει να αναφερθεί συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο αφηρημένα γνωσιοθεωρητικά ζητήματα πρέπει να ενσωματωθούν στην εκπαίδευση. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία ενός μαθησιακού περιβάλλοντος, το οποίο θα προσφέρει στον μαθητή καταστάσεις γνήσιου προβληματισμού, οι οποίες θα εκκινούν από την εμπειρία του και τις οποίες θα προσπαθεί να τις επιλύσει με την πειραματική μέθοδο. Αναλύει, επίσης, τη θέση και τον χαρακτήρα που πρέπει να έχουν οι φυσικές επιστήμες, η ιστορία και η γεωγραφία στο αναλυτικό πρόγραμμα ενός δημοκρατικού σχολείου. Η κριτική του Ντιούι στο σχολείο και οι απόψεις του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, όπως εκφράζονται μέσα από το *Δημοκρατία και εκπαίδευση*, δεν έχουν πάψει μέχρι και σήμερα να αποτελούν έναν χρήσιμο οδηγό και να εμπνέουν τους προοδευτικούς παιδαγωγούς που οραματίζονται ένα δημοκρατικό σχολείο.

Αν και τα παραπάνω ζητήματα συγκροτούν, κατά τη γνώμη μας, τον πυρήνα του έργου, σε καμία περίπτωση δεν εξαντλούν το εύρος των θεμάτων και τον πλούτο των ιδεών του. Ο Ντιούι καταπιάνεται με μια σειρά από θέματα, όπως η επαγγελματική εκπαίδευση, το παιχνίδι, ο ελεύθερος χρόνος, η σχέση ατόμου και κόσμου. Με αφορμή αυτά αναπτύσσει τις ιδέες του για την ταξική διαίρεση της κοινωνίας, την παραδοσιακή φιλοσοφία, τον ρόλο της επιστήμης στην κοινωνική πρόοδο και άλλα ζητήματα.

Περνώντας τώρα στην ελληνική μετάφραση, πρέπει να τονιστεί πως ο κ. Τερζάκης έχει επεξεργαστεί αρκετά ικανοποιητικά το κείμενο προσφέροντας μία ρέουσα μετάφραση στον Έλληνα αναγνώστη.⁴ Επιπλέον, η παράθεση ευρετηρίου βασικών ονομάτων και όρων αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για σπουδαστές και ερευνητές. Απορία προκαλεί ότι στη μετάφραση παραλείπονται αποσπάσματα από το πρωτότυπο κείμενο. Χωρίς εξουχιστική αντιπαράθεση μπορεί κανείς να φέρει ως παράδειγμα δύο περιπτώσεις. Στο πρώτο κεφάλαιο παραλείπεται η πρόταση «There is more than a verbal tie between the word common, community, and communication», ενώ στο 8ο κεφάλαιο παραλείπονται τρεις ολόκληρες παράγραφοι: «In the next place ... a plan of an activity».⁵

Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνουν τρεις παρατηρήσεις αναφορικά με ορισμένες λύσεις που επιλέγει ο μεταφραστής. Η πρώτη αφορά τον όρο «curriculum», ο οποίος μεταφράζεται ως «εγκύκλιο πρόγραμμα», ενώ η καθιερωμένη πλέον μετάφραση στην ελληνική

⁴ Αξίζει να σημειωθεί πως πρόσφατα είχε εμφανιστεί ακόμα μια μετάφραση του συγκεκριμένου έργου του Ντιούι, η οποία λανθάνει βιβλιογραφικά. Ίσως διότι περιλαμβάνεται ολόκληρη σε βιβλίο που φέρει ως συγγραφέα τη Σωτηρία Τριαντάρη και τίτλο *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση: Επικαιροποίηση του έργου του John Dewey 'Δημοκρατία και Εκπαίδευση'* (μτφ. Ηλέκτρα Νικολαΐδου, πρόλ.-επιμ. Σ. Τρ.· Θεσσαλονίκη: Α. Σταμούλης 2012). Υπερβαίνει τον σκοπό της παρούσας βιβλιοκρισίας η αναλυτική συσχέτιση των "δύο" μεταφράσεων, ωστόσο προκαλεί τουλάχιστον απορία το γεγονός πως σ' αυτές επαναλαμβάνονται οι ίδιες μεταφραστικές επιλογές στους βασικούς όρους, αλλά και τα ίδια λάθη· μια γρήγορη αντιπαραβολή δείχνει ότι πρόκειται για σχεδόν ταυτόσημες μεταφράσεις!

⁵ J. Dewey, «Democracy and Education», στο *Middle Works of John Dewey*, τόμ. 9 (Illinois: Southern Illinois University Press, 1916), σ. 7 και 109-10, αντίστοιχα.

παιδαγωγική βιβλιογραφία είναι αναλυτικό πρόγραμμα. Οι άλλες δύο παρατηρήσεις αφορούν όρους της ντιουιανής φιλοσοφίας. Πρόθεσή μας είναι περισσότερο μία πρώτη συζήτηση για τη μετάφραση του ντιουιανού έργου. Πρώτον, ο όρος «thinking» μεταφράζεται άλλοτε ως «σκέπτεσθαι» (π.χ. σ. 256) και άλλοτε ως «σκέψη» (π.χ. οι τίτλοι των κεφαλαίων 11 και 12). Κατά τη γνώμη μας, η πρώτη μεταφραστική επιλογή είναι πιο ορθή και πρέπει να διατηρείται. Ως ρηματικός τύπος το απαρέμφατο μπορεί να εκφράσει πληρέστερα τον ενεργητικό χαρακτήρα του πειραματικού αναστοχασμού, όπως τον αντιλαμβάνεται ο Ντιούι.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά τον όρο «end-in-view», ο οποίος μεταφράζεται ως «στόχος-εν-όψει». Ο Ντιούι χρησιμοποιεί συχνά τον συγκεκριμένο όρο, ώστε να τονίζει τη λειτουργική συσχέτιση μέσων και σκοπών. Ο σκοπός κρίνεται με βάση τα διαθέσιμα μέσα και μετά την επίτευξή του μετατρέπεται ο ίδιος σε μέσο για την επίτευξη ενός περαιτέρω σκοπού. Ο όρος αντιπαράκειται με την έννοια του αυτοσκοπού (end-in-themselves) της παραδοσιακής ηθικής θεωρίας, στην οποία, σύμφωνα με τον Ντιούι, βρισκόμαστε μπροστά σε έναν ανυπέρβλητο δυισμό μέσων και σκοπών. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να ισχυριστούμε πως ο όρος «end-in-view» συγκροτείται κατά αυτήν την αντιπαράθεση. Υπό την έννοια αυτή, θεωρούμε πως θα ήταν πιο εύστοχη η μετάφραση «σκοπός-εν-όψει».

Ολοκληρώνοντας τη βιβλιοκρισία οφείλουμε να σταθούμε στην εισαγωγή του μεταφραστή (σ. 9-23). Ο κ. Τερζάκης, αφού αναφέρει ορισμένες γενικές πληροφορίες για το φιλοσοφικό ρεύμα του πραγματισμού και τη ζωή του Ντιούι, επιχειρεί να εντοπίσει το «ακριβές θεωρητικό στίγμα του *Δημοκρατία και εκπαίδευση*» (σ. 13) δίδοντας ορθά έμφαση στην πρόσληψη του ντιουιανού πειραματισμού ως φιλοσοφία της πράξης. Ωστόσο, απουσιάζει μια στοιχειώδης παρουσίαση της πειραματικής μεθόδου, η οποία είναι κομβική για την κατανόηση του ιδιαίτερου χαρακτήρα της ντιουιανής φιλοσοφίας της πράξης. Και αυτό, διότι ο πειραματισμός δεν είναι παρά μία φιλοσοφία της πράξης, η οποία βασίζεται στις πρακτικές των σύγχρονων πειραματικών φυσικών επιστημών. Σε αυτόν τον συνδυασμό πράξης και πειραματικής επιστήμης συμπυκνώνεται τόσο το κριτικό δυναμικό όσο και οι περιορισμοί της ντιουιανής φιλοσοφίας.

Τέλος, στην εισαγωγή δεν αποφεύγονται ορισμένα λάθη, τα οποία οφείλουμε να επισημάνουμε. Αν και ορθά τονίζεται η πραξιακή υφή της έννοιας της εμπειρίας, η ταύτισή της με τη συνείδηση μπορεί να οδηγήσει σε παρανοήσεις. Στον Ντιούι, η εμπειρία παραπέμπει σε μία πρωτογενή, μη επεξεργασμένη ολότητα, στην οποία υποκείμενο και αντικείμενο δεν έχουν ακόμα διακριθεί. Επιπλέον, η κριτική του Ντιούι στην παραδοσιακή φιλοσοφία δεν συνεπάγεται μια κριτική στην ίδια τη δομή της επιστήμης. Αντιθέτως, ο πειραματισμός των φυσικών επιστημών εκλαμβάνεται ως το πρότυπο του αναστοχασμού εν γένει, ενώ διατυπώνεται το αίτημα για την εφαρμογή του πειραματισμού στις ανθρώπινες υποθέσεις μέσα από την ανάπτυξη μίας πειραματικής κοινωνικής έρευνας και μίας πειραματικής ηθικής και πολιτικής θεωρίας.

Κλείνοντας οφείλουμε να προτρέψουμε οποιονδήποτε θέλει να εισαχθεί στο φιλοσοφικό

σύμπαν του Ντιούι ή να κατανοήσει το φιλοσοφικό βάθος των παιδαγωγικών του ιδεών να μελετήσει συστηματικά το *Δημοκρατία και Εκπαίδευση*.

Δημοσιεύθηκε: 3.7.2017

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Αλεξάκης, Δημήτρης: (Βιβλιοκρισία του:) Τζων Ντιούι (John Dewey): *Δημοκρατία και Εκπαίδευση. Μια εισαγωγή στη φιλοσοφία της εκπαίδευσης* (εισαγωγή-μετάφραση Φώτης Τερζάκης· Αθήνα: Ηριδανός 2016). *Κριτικά* 2017-03, <<http://www.philosophica.gr/critica/2017-03.html>>.